
ՀՀ ԳԱԱ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ – 35

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԲՈՍՖՈՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ԽԱՂԱՂ ՕՎԿԻԱՆՈՍ

Մտորումներ ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի 35-ամյակի առթիվ

Երբ 1943 թվականի դեկտեմբերին՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի դժնդակ տարիներին, Խորհրդային Միության կառավարության որոշումով հիմնվեց Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան, ապա նրա կառույցներում չէր նախատեսված արևելագիտական առանձին կենտրոնի ստեղծում։ Եվ դա այն դեպքում, երբ հայ արևելագիտության ձևավորման ակունքները հասնում են առնվազն հինգերորդ դար։

Սակայն արևելագիտությունն այդ “պարտության” դիմաց “ռևանշ” վերցրեց նրանով, որ նորաստեղծ ակադեմիայի առաջին պրեզիդենտ ընտրվեց արևելագետ Հովսեփ Օրբելին։ Մեծ գիտելիքների տեր և արտակարգ ներշնչող արտաքինով օժտված այդ պատկառելի անձնավորության նշանակումը պրեզիդենտի պաշտոնում պատահականություն չէր։ Նա այդ ժամանակ միջազգային ճանաչում ունեցող թերևս ամենամեծ և հայտնի հայ գիտնականն էր, ամառարկելի հեղինակություն հասարակական գիտությունների՝ այդ թվում և արևելագիտության ասպարեզում։ Նա Խորհրդային Միության գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս էր, ղեկավարում էր Լենինգրադի աշխարհահռչակ Էրմիտաժը, եղել էր մի շարք միջազգային կոնգրեսների կազմակերպիչ և ղեկավար։ Իսկ հիտլերյան հանցագործների դեմ 1945թ. Նյուրեմբերգյան միջազգային դատարանում իր փայլուն մեղադրական ելույթով առաջացրել էր տարբեր երկրների գիտնականների, իրավաբանների, քաղաքական, պետական և հասարակական գործիչների հիացմունքն ու երախտագիտությունը։

Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդենտի բարձր պարտականությունները նման համբավավոր և մեծավաստակ գիտնականին վստահելը մեծապես նպաստեց Հայաստանի գիտությունների ա-

կաղնեմիայի հեղինակության բարձրացմանը և գիտությունների ակադեմիաների համակարգում նրան արժանի բարձր տեղ ապահովելուն:

Արևելագետ-հայագետ Հովսեփ Օրբելին Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան գլխավորեց մինչև 1947թ., երբ նա արդեն կատարել էր իր հիմնական խնդիրը՝ ոչ միայն ավարտել ակադեմիայի կազմակերպական ծավալումը և կայացումը, այլև ամրապնդել նրա դիրքերը միջսօցիալին գիտական համակարգում: Եվ նա հեռացավ՝ “Մավրն արեց իր գործը, մավրը հեռանում է”:

Տարիներն անցնում էին և քանի գնում, այնքան ավելի ու ավելի ակնհայտ էր դառնում հայկական գիտության կաճառում առանձին արևելագիտական կենտրոնի բացակայության բացասական հետևանքները՝ մի կողմից, և նման կենտրոն ունենալու անհրաժեշտությունը՝ մյուս կողմից: Դրա անհրաժեշտությունն ավելի էր ընդգծվում, եթե նկատի ունենանք, որ խորհրդային արևելյան մի շարք հանրապետություններում արդեն ստեղծվել և գործում էին արևելագիտական կենտրոններ՝ անգամ արևելագիտական ինստիտուտներ: Եվ դա այն դեպքում, երբ նրանք իրենց արևելագիտական ավանդույթներով, գիտության այդ ճյուղի հմտությամբ, սկզբաղբյուրների առատությամբ ու բազմազանությամբ, գիտական նվաճումներով ակնհայտորեն զիջում էին հայ արևելագիտությանը, որը վաղուց իր արժեքավոր, ինքնուրույն և շքեղ բնականեղին էր կառուցել գիտության համաշխարհային այդ ուղղության մեջ, որն անհնար էր շփոթել ուրիշ մեկի հետ:

Եվ վերջապես եկավ այդ պահը: 1958թ.՝ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի ստեղծումից 15 տարի անց, որոշվեց գիտությունների ակադեմիայի կազմում ստեղծել ինքնուրույն արևելագիտական հաստատություն, որը կոչվեց “ՀՀ ԳԱ Արևելագիտության սեկտոր”: Այդ որոշման տակ դրված էր ակադեմիայի պրեզիդենտ, համաշխարհային հռչակ ունեցող, հայկական ակադեմիայի պրեզիդենտի պաշտոնում արևելագետ Հովսեփ Օրբելու անմիջական հաջորդի՝ աստրոֆիզիկայի հիմնադիրներից մեկի՝ Վիկտոր Համբարձումյանի ստորագրությունը:

Թեև արևելագիտական մոր կենտրոնը պաշտոնապես կոչվում էր “Արևելագիտության սեկտոր”, սակայն նա ինքնուրույն միավոր էր և եմբակա էր անմիջապես ակադեմիայի նախագահությանը¹: Այդուհան-

¹ Մեր նպատակը չէ այստեղ հանգամանորեն անդրադառնալ կամ լուսաբանել հայ արևելագիտության և արևելագիտական կենտրոնի անցած ուղին և պատմությունը՝ իր մարերամասնություններով: Այդ հարցը բավականին հանգամանորեն լուսաբանված է Հ.հնճիկյանի, Վ.Բալթոյրդյանի, Գ.Սարգսյանի և այլոց աշխատություններում: Տես նաև՝ Н.О.Оганесян, Становление и развитие востоковедения в советской Армении- “Востоковедные центры в СССР

դերձ, հայ մտավորականության շրջանում եղան դժգոխության արտահայտություններ այն կապակցությամբ, որ միանգամից չստեղծվեց արևելագիտության ինստիտուտ, ինչպես հարևան Վրաստանում և Ադրբեջանում: Դրա հիմնական “մեղավորներին” պետք է փնտրել Հայաստանի և ակադեմիայի ղեկավարության մեջ, որոնք, ինչպես հաճախ է լինում, անհասկանալի և անհարկի զգուշավորություն էին ցուցաբերել այդ հարցում՝ դրսևորելով որոշ անվստահություն տեղական մասնագետների նկատմամբ: Այդ կարգավիճակի պատճառով Հայաստանի ակադեմիայի Արևելագիտության սեկտորը շատ հաճախ համամիութենական զանազան հանդիպումների և միջոցառումների ժամանակ ռեյտինգային հարցերում հայտնվում էր ոչ նպաստավոր դրության մեջ:

Սեկտորի կարգավիճակը հետագայում բարդություններ և դժվարություններ ստեղծեց մաև նրա ինստիտուտի վերակազմավորելու հարցում, որի համար պահանջվեց տաս տարուց էլ ավելի երկարատև ու համառ պայքար:

Ինչևէ, որոշումը կայացել էր և անհրաժեշտ էր ձեռնամուխ լինել նրա իրականացմանը:

Արևելագիտական կենտրոնի ստեղծումը պետք է համարել շրջադարձային փուլ հայ արևելագիտության զարգացման մեջ: Առաջին անգամ էր հայրենի երկրում ստեղծվում արևելագիտական ակադեմիական կենտրոն:

Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի ղեկավարությունը Արևելագիտության սեկտորի ղեկավարի՝ վարիչի, պաշտոնը վստահեց ակադեմիկոս Սկրտիչ Ներսիսյանին: Ընտրությունը կատարվել էր միանգամայն ճիշտ: Նա հայտնի պատմաբան էր և մի շարք աշխատությունների հեղինակ, որոնք հիմնականում նվիրված էին հայ ժողովրդի նոր և նորագույն շրջանի, հայ-ռուսական հարաբերությունների և այլ հարցերի ուսումնասիրությանը: Սակայն նրա որոշ աշխատություններ ուղղակի առնչվում էին XIX դարում հայ-թուրքական հարաբերությունների լուսաբանությանը, որոնց մեջ առանձնանում է “Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թուրքական բռնապետության դեմ: 1850-1970թթ.” աշխատությունը, որի համար նրան շնորհվել էր պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան: Հետագայում ևս,

/Աзербայձյան, Արմենյա, Գրուզիա, Մոսկվա, Մոսկվա, 1988; “Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան 60 տարում”, Երևան, 2003 և այլն:

Մեր խնդիրն է ուրվագծել հայ արևելագիտության զարգացման հիմնական միտումները, առանձնացնել նրա զարգացման փուլերը, ցույց տալ այն դժվարությունները, որ կանգնած են եղել նրա ճանապարհին 1990-ականների վերջերին, նրա ճգնաժամից դուրս գալը և այն վերելքը, որ նա ապրեց XX դարի վերջերին-XXI դարի սկզբներին:

երբ նա այլևս չէր աշխատում արևելագիտական կենտրոնում և հեռացել էր նրանից, Մ.Ներսիսյանը երբեք չհեռացավ արևելագիտությունից և կապերը չխզեց նրա հետ: Օսմանյան կայսրության, Արևմտյան Հայաստանի, հայկական հարցի և ցեղասպանության խնդիրների լուսաբանությունը միշտ ուղեկցել են նրան՝ նրա գիտական ողջ գործունեության ընթացքում:

Մ. Ներսիսյանին Արևելագիտության սեկտորի վարիչ նշանակելու գործում իր դերը խաղաց նաև այն համգամանքը, որ նա ուներ գիտականակերպչական աշխատանքի բավականին հարուստ փորձ: Տարբեր տարիներին նա զբաղեցրել էր ակադեմիայի փոխպրեզիդենտի, Հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղարի և այլ պաշտոններ: Այդ համգամանքը հատկապես կարևոր է, երբ խոսքը գնում է գիտական նոր հաստատություն ստեղծելու մասին:

Ակադեմիկոս Մ.Ներսիսյանը սկսեց համարյա զրոյից՝ սեկտորի համար աշխատակիցներ հավաքագրելով ակադեմիայի տարբեր ինստիտուտներից, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններից և այլ հիմնարկներից: Նրանք որպես կանոն պրոֆեսիոնալ արևելագետներ չէին, սակայն լինելով հայ ժողովրդի պատմության կամ մշակույթի մասնագետներ, իրենց աշխատանքի բերումով առնչվել էին նաև արևելագիտական հարցերին: Աշխատակիցների առաջին կազմում ներգրավվեցին նաև որոշ հայրենադարձներ, որոնց մոտ եթե կաղում էր կրթական-մասնագիտական կողմը, ապա դա փոխհատուցվում էր նրանց արևելյան և եվրոպական լեզուների իմացությամբ:

Մ.Ներսիսյանը Արևելագիտության սեկտորը գլխավորեց ոչ շատ երկար ժամանակ՝ մինչև 1959թ. սեպտեմբերի 9-ը: Սակայն այդ ժամանակն էլ բավարար եղավ ապացուցելու համար, որ արևելագիտությունը Հայաստանում ունի զարգանալու ամուր հիմքեր և մեծ հեռանկարներ: Դրանով փարատվեց թերահավատությունը Հայաստանում գիտության այդ կարևոր ճյուղի հնարավորությունների վերաբերյալ: Կարծում ենք, որ դա ակադեմիկոս Մկրտիչ Ներսիսյանի ամենակարևոր ծառայությունն էր հայ արևելագիտության հանդեպ:

1959թ. սեպտեմբերին Արևելագիտության սեկտորի վարիչի պաշտոնում ակադեմիկոս Մ. Ներսիսյանին փոխարինելու եկավ պատմական գիտությունների թեկնածու Հովհաննես Ինճիկյանը: Նա Մոսկվայի փիլիսոփայության, զրականության և պատմության ինստիտուտի շրջանավարտներից էր, երկար ժամանակ վարել էր պետական և կուսակցական բարձր պաշտոններ, այդ թվում եղել Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության ԿԿ-ի պրոպագանդայի և ագիտացիայի բաժնի վարիչ: Զուգահեռաբար նա զբաղվել էր հայ պատմագիտության՝ այդ թվում և կոմունիստական կուսակցության պատմության հարցերի ուսումնասիրությամբ, որոնց մեջ ուշադրության է արժանի ականավոր բոլշևիկ Բոգ-

դան Կնունյանցին նվիրված նրա մենագրական ուսումնասիրությունը, որի համար մա ստացել էր պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան:

Հ. Ինճիկյանը Արևելագիտության սեկտորը գլխավորեց 12 տարի՝ մինչև 1971թ., որի ընթացքում մեծ փոփոխություններ կրեց սեկտորը: Եթե մինչ այդ սեկտորը մի տեսակ ամոռֆ էր, չուներ ուղղությունների հստակ ստորաբաժանում, փոքրաթիվ էր և չէր կարող իր առջև դնել մասշտաբային խնդիրներ, ապա մա 12 տարիների ընթացքում աստիճանաբար հասումացավ, համալրվեց նոր աշխատակիցներով, որոնց մեջ արդեն առկա էին արևելագիտական պրոֆեսիոնալ կրթություն ստացածները: Դա հնարավորություն տվեց անցկացնել արևելագիտական ուղղությունների սահմանազատում և դասակարգում, ընտրություն կատարել ու գերակա ուղղություն համարել նրանք, որոնք առավել արդիական էին և ուղղակիորեն առնչվում էին մա հայ ժողովրդի ու նրա պատմության հետ:

Այս փուլում սահմանվեց հայ արևելագիտության հետազոտությունների աշխարհագրական արեալը: Այդպիսին ճանաչվեց Սերժավոր ու Սիջին Արևելքը և գլխավոր խնդիրը համարվեց այդ տարածաշրջանի երկրների ու ժողովուրդների պատմության, տնտեսության, մշակույթի, սկզբնաղբյուրների և միջազգային հարաբերությունների, ինչպես մա հայ համայնքների ուսումնասիրությունը: Այդ շրջանակներում ավելի կոնկրետացվեցին ամմիջական հետազոտության առարկա հանդիսացող ուղղությունները: Այդպիսին համարվեցին արաբագիտությունը, թուրքագիտությունը, իրանագիտությունը և քրդագիտությունը՝ իրենց ենթաբաժիններով ու բաղադրիչներով:

Ըստ այդմ, առաջին անգամ տեղի ունեցավ սեկտորի կառուցվածքային համակարգի ձևավորում: Ստեղծվեցին չորս գիտահետազոտական խմբեր՝ արաբագիտական (ղեկ.Ն.Հովհաննիսյան), թուրքագիտական (ղեկ.Ե.Սարգսյան), իրանագիտական (ղեկ. Հ.Շգանյան) և քրդագիտական (ղեկ. Հաջին Ջնդի): Այս փուլում գերակշռողը նոր ու նորագույն շրջանների հարցերն ու ժամանակակից թեմաներն էին:

Սեկտորի ձևավորումից ընդամենը երկու տարի անց՝ 1960թ., հայ արևելագետները պատրաստեցին և հրատարակեցին "Արևելագիտական ժողովածու"-ի առաջին հատորը, որը հանդիսացավ հայ արևելագիտության յուրատեսակ մանիֆեստը: Դրան հաջորդեցին այդ մատենաշարի այլ հատորներ, որը սկսած երբորդ հատորից՝ մեր առաջարկությամբ, կոչվեց "Սերժավոր ու Սիջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ": Սկսեցին լույս տեսնել մա աշխատակիցների մենագրական ուսումնասիրությունները և գիտական հոդվածները:

Այդ տարիներին արևելագիտության զարգացմանը մախկին խորհրդային Սիությունում, այդ թվում և Հայաստանում, մաաստում էր

խորհրդային իշխանությունների քաղաքականությունը, որի կարևոր խնդիրներից մեկը Արևելքում հաստատված գաղութատիրության համակարգի վերացումն էր: Այդ հարցում մազգում էր արևելագիտության օգնության կարիքը՝ տեսականորեն հիմնավորելու գաղութային համակարգի վերացման և Ասիայի, Աֆրիկայի ու Լատինական Ամերիկայի երկրներում ազգային անկախ պետությունների կազմավորման անհրաժեշտությունը: Եվ երբ արևելագետները թերամում էին այդ հարցում, ապա նրանք արժանանում էին խորհրդային իշխանության ղեկավարության հանդիմանությանը: Դրա վառ վկայությունն էր Խորհրդային Միության կառավարության մախագահի առաջին տեղակալ Անաստաս Միկոյանի ելույթը Մոսկվայում 1960թ. կայացած արևելագետների համաշխարհային կոնգրեսում, որի ժամանակ մա հայտարարեց՝ "Արևելքը վաղուց արթնացել է, իսկ արևելագետները շարունակում են մնալ քնած": Ըստ էության դա յուրահատուկ ուղղործ էր հասցեագրված արևելագետներին: Եվ նրանք արթնացան:

Արթնացան մա հայ արևելագետները:

ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության սեկտորի ձևավորման ու զարգացմանը զուգահեռ փոփոխության ենթարկվեց մա ինքը՝ Հ. Ինճիկյանը որպես մասնագետ: Նա հեռացավ կուսակցական թեմատիկայից և ավելի ու ավելի խորացավ թուրքագիտության բնագավորում: Նա գրեց "Օսմանյան կայսրության բուրժուազիան" մեմագրական ինքնատիպ աշխատությունը, որի համար նրան շնորհվեց պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան, ապա մա "Օսմանյան կայսրության անկումը" ուսումնասիրությունը:

Այս տարիներին սեկտորը կառուցվածքային և թեմատիկ առումով ձևավորվեց որպես իր դեմքն ունեցող արևելագիտական կենտրոն: Կատարված աշխատանքը, որն արժանի է բարձր գնահատականի, եկավ ապացուցելու, որ Հայաստանում կա արևելագիտական հզոր մերտ, որին արդեն մեղ են գալիս սեկտորի շրջանակները: Արդեն հասունացել էր սեկտորը ինստիտուտի վերակազմավորելու հարցը:

Դա պետք է համարել սեկտորի գոյության և գիտական գործունեության ամենակարևոր արդյունքներից մեկը, որի մեջ անուրանալի են նրա ղեկավար, պրոֆեսոր Հ. Ինճիկյանի ծառայությունները:

ՀՀ ԳԱ ղեկավարությունը՝ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի և կառավարության աջակցությամբ, բազմիցս բարձրացրել էր Արևելագիտության սեկտորը Արևելագիտության ինստիտուտի վերածելու հարցը և այդ կապակցությամբ դիմել ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիային և Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեին: Ըստ այն ժամանակներում գոյություն ունեցող կարգի՝ հանրապետությունների ղեկավար մարմիններն իրավունք չունեին առանց Մոսկվայի համաձայ-

նության որոշումներ ընդունել հանրապետություններում նոր ինստիտուտներ ստեղծելու վերաբերյալ: Սակայն Մոսկվան երկար ժամանակ մերժում էր Հայաստանից ստացված խնդրանքը, որը դժգոհությունների տեղիք էր տալիս Հայաստանի գիտական շրջաններում: Վերջապես Մոսկվան զիջեց և իր համաձայնությունը տվեց Արևելագիտության սեկտորը Արևելագիտության ինստիտուտի վերակազմավորելու հարցում:

Դրանից հետո Հայաստանի կառավարությունը՝ ՀՍՄՀ Սինիստրների Սովետը, 1971թ. հունիսի 24-ին ընդունեց Նո. 378 որոշումը՝ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայում Արևելագիտության ինստիտուտ հիմնելու մասին: Կառավարության այդ որոշման համաձայն ՀՀ ԳԱ նախագահությունը 1971թ. հուլիսի 28-ին ընդունեց համապատասխան որոշում, որն ամրագրված է Նո. 17 Արձանագրության մեջ:

1971թ. հուլիսի 28-ը Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի Արևելագիտության ինստիտուտի ծննդյան օրն է:

Բնականաբար, անհրաժեշտ էր առաջին հերթին լուծել նորաստեղծ ինստիտուտի անօրենի հարցը, որը, ինչպես պարզվեց, այնքան էլ դյուրին գործ չէր: Այդ տեղին մի քանի հավակնողներ կային՝ ինչպես ակադեմիայի ներսում, այնպես էլ նրանից դուրս: Ակադեմիայի նախագահության ընտրությունը կանգ առավ պատմական գիտությունների դոկտոր Գուգիկ Սարգսյանի թեկնածության վրա, որը հավանություն ստացավ նաև Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի կողմից: Եվ Գ. Սարգսյանը դարձավ Արևելագիտության ինստիտուտի՝ ԱԻ առաջին տնօրենը:

Գուգիկ Սարգսյանն ավարտել էր Լենինգրադի համալսարանի պատմության ֆակուլտետը, իսկ այնուհետև ասպիրանտուրան: Նա 1967թ. ստացել էր պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան, իսկ 1986թ. ընտրվել ՀՀ ԳԱ իսկական անդամ: Զբաղեցրել էր տարբեր պաշտոններ, այդ թվում 1962-1966թթ. եղել պատմության ինստիտուտի տնօրենի տեղակալ:

Գիտության բնագավառում կատարած առաջին քայլերից սկսած նրան մշտապես հետաքրքրել է երկու ուղղություն՝ հայագիտությունը և սեպագրագիտություն-ասուրագիտությունը: Եվ նա մինչև իր կյանքի վերջը հավատարիմ մնաց իր գիտական այդ երկու նախասիրություններին:

Մինչև ԱԻ-ի տնօրեն նշանակվելը նա արդեն հրատարակել էր մի շարք ուշագրավ աշխատություններ, ինչպես “Տիգրանակերտ”, “Մովսես Խորենացու “Հայոց պատմության” ժամանակագրական համակարգը” և “Հելլենիստական դարաշրջանի Հայաստանը և Մովսես Խորենացին”, որոնք նրան մեծ ճանաչում էին բերել: Նա հեղինակն էր նաև ասուրագիտական բնույթի մի շարք հոդվածների:

Ինստիտուտի ստեղծումով մոր փուլ սկսվեց հայ արևելագիտության զարգացման բնագավառում: Նրա զարգացումը ստացավ ավելի ամբողջական եվ խորքային բնույթ:

Սկզբնական շրջանում մեծ ուշադրություն դարձվեց կազմակերպչական-կառուցվածքային հարցերին: Սեկտորում գոյություն ունեցող արաբագիտական, թուրքագիտական, իրանագիտական և քրդագիտական գիտահետազոտական խմբերը դարձան Արաբական երկրների, Թուրքիայի, Իրանի և Քրդագիտության բաժիններ: Մտցվեց բաժնի վարիչի պաշտոն՝ որպես տվյալ գիտական ուղղության ղեկավար և պատասխանատու: Այդ բաժինների վարիչներ ընտրվեցին համապատասխանաբար Ն.Հովհաննիսյանը, Ե.Սարգսյանը, Հ. Եզանյանը և Հաջին Ջնդին, որին շատ չանցած փոխարինեց Խ.Չատուրը²:

Սակայն սխալ կլիներ խմբերի վերակազմավորումը բաժինների դիտել որպես մեխանիկական փոփոխություն: Իրականում փոփոխությունը որակական բնույթի էր: Բաժինների ստեղծումով ավելի հստակ դարձան տվյալ գիտական ուղղության ուսումնասիրության սահմանները և հիմնախնդիրները: Բաժիններն ու մրանց ղեկավարներն ավելի լայն լիազորություններից էին օգտվում, քան թե գիտահետազոտական խմբերը, որոնց ղեկավարներն այդ պարտականությունները կատարում էին հասարակական կարգով:

Կարևոր փոփոխություն տեղի ունեցավ նաև արևելագիտական կենտրոնի ուսումնասիրությունների բնագավառում՝ ժամանակագրական կտրվածքի առումով: Սեկտորը հիմնականում ուսումնասիրում էր Մերձավոր և Սիջին Արևելքի երկրների ու ժողովուրդների մոր և մորազույց շրջանի պատմությունը՝ թեև առանձին դեպքերում, ինչպես արևելյան աղբյուրների ուսումնասիրության պարագայում, խախտվում էր այդ սկզբունքը: Ինստիտուտի կազմավորումից հետո անմիջապես ակնհայտ դարձավ այդ մոտեցման անընդունելի լինելը և խնդիր դրվեց արևելագիտական ուսումնասիրությունները ժամանակագրական առումով ամբողջացնել՝ ներառնելով միջին դարերը և ամտիկ շրջանը: Դա միանգամայն ճիշտ որոշում էր, որի շնորհիվ հայ արևելագիտության առջև՝ ամբողջական դառնալու հետ միասին, բացվում էին մոր հորիզոններ: Ըստ այդմ, ԱԻ-ն համալրվեց երեք մոր բաժիններով՝ Հին Արևելքի (ղեկ. Ն.Հարությունյան), Կովկասագիտության և Բյուզանդագիտության (ղեկ. Պ. Մու-

² Հետագայում այդ բաժինների վարիչների պաշտոններում նշանակվեցին՝ համապատասխանաբար, Ե.Կարամանուկյանը, Ռ.Սահակյանը՝ ապա Ռ. Սաֆրաստյանը, Վ.Բալթոբոյանը, Ե.Մոռյին՝ ապա Մ.Խամոյանը:

բաղյան)³ և Արևելյան աղբյուրների (դեկ. Ա.Տեր-Ղևոնդյան): Այսպիսով՝ ինստիտուտում գործող գիտական բաժինների թիվը դարձավ յոթը, իսկ արևելագիտական թեմատիկան ընդգրկեց անտիկ շրջանից մինչև մեր օրերը: ԱԻ-ն՝ որպես ամբողջական մարմին ավելի լիաթոք սկսեց շնչել:

Նոր բաժինների կազմավորումով ավելացավ ինստիտուտում հրատարակվող մատենաշարների թիվը: “Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ” մատենաշարին ավելացան “Հին Արևելք”, “Կովկաս և Բյուզանդիա” և “Արևելյան աղբյուրագիտություն” մատենաշարները, որոնցից առաջին երկուսը հրատարակվում էին ռուսերեն լեզուներով:

Ինստիտուտի կազմավորումով, նոր բաժինների ստեղծումով և ուսումնասիրությունների ժամանակագրական շրջանակների ընդլայնումով՝ նոր խնդիրներ դրվեցին արևելագիտական կադրերի պատրաստման և համալրման ասպարեզում: Ոչ պրոֆեսիոնալ կամ սիրողական մակարդակը այլևս չէր կարող բավարարել արևելագիտական խնդիրների ուսումնասիրությանը՝ միջազգային գիտական չափանիշներին համապատասխան: Ժամանակները փոխվել էին և նոր մոտեցումներ ու նոր մակարդակ էր պահանջվում: Չմոռանանք, որ արևելագիտությունը համաշխարհային գիտություն է: Արևելագիտական կադրերի պատրաստումը և ԱԻ-ին նոր կադրերով համալրելը կատարվեց ելակետ ունենալով այդ սկզբունքները: Մասնագիտական կրթության հետ պահանջվում էր նաև լեզուների բավարար իմացություն: ՀՀ ԳԱ պրեզիդենտ Վ. Համբարձումյանը մի առիթով անդրադառնալով արևելագիտության զարգացման խնդիրներին ՀՀ ԳԱ Արևելագիտական ինստիտուտում, ուղղակի պահանջեց ինստիտուտ ընդունել միայն այնպիսի երիտասարդ կադրերի, որոնք տիրապետում են առնվազն չորս լեզուների՝ հայերեն, ռուսերեն, մեկ եվրոպական և մեկ արևելյան: Ինստիտուտը մշտապես հետևել է այդ իմաստուն խորհրդին և այսօր լեզուների իմացության հարցում նրա բոլոր աշխատակիցները համապատասխանում են այդ պահանջներին, իսկ ռմանց մատչելի են անգամ հինգ և վեց լեզու:

1970-1980-ական թվականներին ԱԻ-ն մեծ վերելք էր ապրում և դարձել էր Խորհրդային Սիության կարևոր արևելագիտական կենտրոններից մեկը: Դա արդյունք էր այն ճիշտ քաղաքականության, որ վարում էր նրա տնօրեն ակադեմիկոս Գ. Մարգսյանը՝ ինստիտուտի գիտական օղակների դեկավարների ամենաակտիվ աջակցությամբ և օժանդակությամբ:

³ Այնուհետև հերթականությամբ այդ բաժինը ղեկավարեցին Ա. Բոգոյանը, Պ. Չորանյանը, և Ա. Հակոբյանը, իսկ Արևելյան աղբյուրների բաժինը Ա. Փափագյանը:

1991թ. Հայաստանի Հանրապետությունը վերանվաճեց իր անկախությունը և թևակոխեց մի դարաշրջան, որը ստացավ “անցման շրջան” անվանումը: Տարաբախտաբար այդ “անցման շրջան” կոչվածը շատ ծանր մատեց երկրի վրա, որը նրան անկասելիորեն զլորում էր դեպի անդունդը: 1990-ական թվականներին հանրապետության տնտեսությունը կաթվածահար եղավ: Վրա հասավ անգրագետ և կիսագրագետ դուրսաթրուկների աստեղային ժամը, տեղի ունեցավ բարոյական նորմերի անկում, ժողովուրդի ճնշող մեծամասնությունը հանկարծ հայտնվեց աղքատության թագավորությունում, քանդվեցին քաղաքական, տնտեսական, կրթական, մշակութային կառույցները, մոլեգնում էր ազահեռությունը և ընչաքաղցությունը, սկսվեց հայերի զանգվածային արտագաղթ Հայաստանից և երկրի հայաթափման մի նոր և վտանգավոր վտու:

Առանձնապես ծանր պայմաններ ստեղծվեցին գիտության, նրա կառույցների և գիտական մտավորականության համար: Նրանց համար “անցման շրջանը” վերածվեց դժոխքի, մաքառումի և գոյատևման շրջանի: Աներևակայելի ցածր աշխատավարձեր, գործնականորեն գիտության ֆինանսավորման դադարեցում, գիտական աշխատությունների հրատարակության իսպառ վերացում՝ այս էր 1990-ական թվականներին գիտության ոլորտում հաստատված “ռեժիմը”, որին ոչ բոլորն էին որ կարողացան դիմանալ:

Գիտական բոլոր ինստիտուտները և կենտրոնները հայտնվեցին կործանման եզրին: Գրանից չխուսափեց և չէր էլ կարող խուսափել ՀՀ գիտությունների ակադեմիան իր բոլոր ինստիտուտներով հանդերձ: Այդ ջրապտույտի տակ ընկավ նաև Արևելագիտության ինստիտուտը: 1990-ականները եղան Արևելագիտության ինստիտուտի գոյության ամենածանր տարիները:

Արևելագիտության ինստիտուտի կորուստները մեծ էին և տարատեսակ: Գիտաշխատողների մի ստվար խումբ հեռացավ հայրենիքից և ապաստանեց օտար երկրներում: Սի խումբ էլ՝ չդիմանալով ստեղծված անտանելի նյութական պայմաններին, հրաժեշտ տվեց այս կյանքին: Եվ, վերջապես, արևելագետների համեմատաբար մի հոծ զանգված հեռացավ ինստիտուտից և նոր գործատեղ գտավ ավելի ապահով ու լավ վարձատրվող իշխանական կառույցներում՝ պրեզիդենտի աշխատակազմում, պառլամենտում, արտաքին գործերի նախարարությունում և նրա արտասահմանյան ներկայացուցչություններում, և այլուր: Ինստիտուտի մոտ 75-ի հասնող գիտաշխատողներից մնացին ընդամենը 20-25-ը: Եղավ մի պահ, երբ մի շարք բաժիններում մնացել էր ընամենը 2-3 գիտաշխատող, իսկ Արևելյան աղբյուրների բաժինն ընդհանրապես դադարեցրեց իր գոյությունը: Քայքայման և վերացման եզրին հասած ինստիտուտում գիտական կյանքն առկայծում էր շնորհիվ մի երկտասնյակ “խելահեղ” մվիդյալների:

Ծանր, իսկապես շատ ծանր ժամանակներ էին:

Ահա այսպիսի իրադրության պայմաններում 1995թ. տեղի ունեցավ փոփոխություն Արևելագիտության ինստիտուտի ղեկավարության մեջ:

ՀՀ ԳԱ նախագահությունը՝ պրեզիդենտ Վիկտոր Համաբարձումյանի նախաձեռնությամբ, ընդունել էր մի որոշում, ըստ որի չէր թույլատրվում վիցեպրեզիդենտներին և բաժանմունքների ակադեմիկոս-քարտուղարներին միաժամանակ զբաղեցնել ինստիտուտի տնօրենի պաշտոն, որը վաղուց գործում էր Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի համակարգում: Նրանց առջև դրվեց երկընտրանք՝ զբաղեցնել դրանցից մեկը՝ ըստ իրենց հայեցողության: Ակադեմիկոս Գ. Սարգսյանը 1994թ. զբաղեցնում էր ՀՀ ԳԱ փոխպրեզիդենտի պաշտոնը, իսկ 1995թվականից փոխպրեզիդենտի և Հումանիտար գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղարի պաշտոնները: Եվ նա, որ մոտ 24 տարի գլխավորում էր Արևելագիտության ինստիտուտը՝ նախընտրեց իրաժարվել Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրենի պաշտոնից և մնալ վիցեպրեզիդենտի ու բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղարի պաշտոններում:

1995թ. փետրվարին Արևելագիտության ինստիտուտի նոր տնօրեն ընտրվեց տողերիս հեղինակը⁴:

Ստանձնելով տնօրենի պարտականությունները գիտության գոյության ու զարգացման համար ոչ նպաստավոր այդ ժամանակաշրջանում, ես կանգնեցի մի շարք բարդ խնդիրների առջև և պետք է ընտրություն կատարեի ու որոշեի՝ թե ինչից սկսել:

Երկար մտորումներից հետո եկա այն եզրակացության, որ այդ ժամանակ ամենագլխավորը հայ արևելագետների գենեֆոնդի պահպանումն է և այդ հիմքի վրա ինստիտուտի վերածննդի ապահովումը: Դա այդ ժամանակահատվածի համար դարձավ ստրատեգիական խնդիր: Ամերկակայելի ջանքերի զնով և գործնական քայլերի միջոցով աստիճանաբար հաջողվեց լուծել այդ խնդիրը: Ինստիտուտը և արևելագիտությունը դարձավ հրապուրիչ երիտասարդ կադրերի համար և մագնի-

⁴ Այդ ժամանակ ես արդեն 35 տարի է, ինչ աշխատում էի Արևելագիտության ինստիտուտում, մոտ 10 տարի (1961-1971թթ.) ղեկավարել էի արաբագիտության խումբը, 1971 թվականից եղել Արաբական երկրների բաժնի առաջին վարիչը, իսկ 1984-1985թթ. ինստիտուտի տնօրենի տեղակալ՝ գիտական զոնով, պատմական գիտությունների դոկտոր՝ 1968թ, պրոֆեսոր՝ 1972թ.: Տնօրեն ընտրվելու պահին 17 մեմագրական ուսումնասիրությունների՝ այդ թվում արաբական երկրների նորագույն պատմությամբ և ազգային-ազատագրական շարժումներին նվիրված յոթ հատորների, միջազգային հարաբերություններին և իսլամին նվիրված բազմաթիվ մեմագրությունների հեղինակ էի, արտասահմանյան մի շարք ակադեմիկոսների և գիտական ընկերությունների անդամ:

սի պես նրանց իրեն էր ձգում: Համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում հնարավոր դարձավ ոչ միայն պահել արևելագետների գեներֆոնդը, այլև ինստիտուտը համալրել երիտասարդ, մասնագիտական կրթություն ստացած և լեզուներին տիրապետող նոր խոստումնալից կադրերով: Եվ հպարտությամբ կարող ենք արձանագրել, որ այսօր Արևելագիտության ինստիտուտը և նրա բոլոր գիտական օղակները համալրված են երիտասարդ գիտական կադրերով: ԱՌ-ն թերևս միակ ինստիտուտն է ՀՀ ԳԱ համակարգում, որ երիտասարդ գիտական կադրերով համալրվելու խնդիր չունի:

Ինստիտուտ վերադարձան նաև նրա նախկին որոշ աշխատակիցներ: Եվ կարելի է ասել, որ սերնդավտիությունը ԱՌ-ում կատարվեց շատ սահուն կերպով՝ առանց ցնցումների կամ բախումների: Ավագ և երիտասարդ սերնդի գիտաշխատողների միջև հաստատվել են գործնական և քաղաքակիրթ ներդաշնակ հարաբերություններ, որի շրջանակներում երիտասարդ գիտաշխատողները խորը հարգանքով են վերաբերվում ավագ գիտնականների անձին ու վաստակին, իսկ վերջիններս հաճույքով իրենց փորձն ու գիտելիքներն են հաղորդում նրանց:

Ինստիտուտում սկսեց աշխուժանալ գիտական կյանքը՝ գիտական կոնֆերանսների, սիմպոզիումների և այլ բնույթի քննարկումների կազմակերպումը մտավ իր բնականոն հունի մեջ: Իրենց աշխատանքները վերսկսեցին երիտասարդ արևելագետների հանրապետական կոնֆերանսները, որոնք ընդհատվել էին 1990-ական թվականներին: 1995-2006թթ. կայացել է երիտասարդ արևելագետների հանրապետական 11 կոնֆերանս: 2006թ. հունիսին տեղի ունեցավ երիտասարդ արևելագետների հանրապետական XXVIII կոնֆերանսը: Դա անվիտարինելի դարձրեց է երիտասարդ կադրերի համար: 1996թ. սկսվեց “Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ” մատենաշարի վերահրատարակումը, որն այնուհետև վերածվեց տարեգրքի: 2006թ. լույս տեսավ այդ մատենաշարի XXV հատորը: Դա հայ իրականության մեջ իր նախադեպը չունեցող արժեքավոր գիտական հրատարակություն է, որը մեծ հեղինակություն է վայելում մասնագետների շրջանում: Նման մատենաշար գոյություն չունեղ նախկին Խորհրդային Միությունում գործող և ոչ մի արևելագիտական կենտրոնում: Նման մատենաշար այսօր գոյություն չունի և ոչ մի տեղ:

Մեծ թափ առավ մենագրությունների, ժողովածուների և հոդվածների հրատարակությունները: Ինստիտուտը կարողացավ այդ հրատարակությունների համար ապահովել հովանավորներ՝ ինչպես անհատներ, այնպես էլ ֆոնդեր: Դրանց մեջ պետք է առանձնացնել “Արմեն և Բերսաբե Ջերեջյան Հիմնադրամը” (ԱՄՆ), որի ֆինանսական աջակցությամբ միայն 1997-2006թթ. հրատարակվել է մոտ 60 մենագրական ուսումնասիրություն և ժողովածու: ԱՌ-ի աշխատակիցները, այդ թվում և

երիտասարդ արևելագետները, գործնականում իրենց աշխատությունները հրատարակելու պրոբլեմ չունեն:

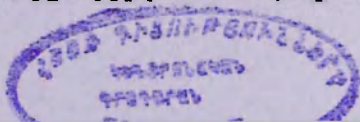
Այդ բոլորը հիմք տվեց XX դարի վերջերին արձանագրել, որ Արևելագիտության ինստիտուտի վերածնունդն արդեն կայացել է, նա վերելք է ապրում և թևակոխել է զարգացման մի նոր՝ ավելի բարձր վուլ: Մենք դա համարում ենք պատմական նվաճում:

Դրանում մեծ է ինստիտուտի ավագ սերնդի ներդրումը, որի անջակցությունը մենք՝ որպես տնօրեն, մշտապես վայելել ենք, և օգտվել նրանց բարի խորհուրդներից: Այդ առնչությամբ ցանկանում ենք նրախաժողովությանը նշել Ն. Հարությունյանի, Վ. Բայբուրդյանի, Պ. Մուրադյանի, Ը. Մոխյանի, Ա. Քոսյանի, Ն. Սկրտչյանի, Մ. Խաչիկյանի, Ա. Բոգոյանի, Պ. Չոբանյանի, Մ. Խամոյանի, Կ. Չաչանյանի Ը. Կարամանուկյանի, Ռ. Մաֆրաստյանի, Ա. Կոզմյանի, Հ. Կորխմազյանի, Ա. Ստեփանյանի, Ան. Հովհաննիսյանի և այլոց անունները: Ես կցանկանայի նաև հիշել 1998թ. այս կյանքին հրաժեշտ տված Գ. Աարզսյանին, որը տնօրենի պաշտոնից հեռանալուց հետո էլ մշտապես հետևում էր ինստիտուտի գիտական գործունեությանը և լավատեսյակ էր նրանում ընթացող պրոցեսներին: Նա մահվանից մի երեք ամիս առաջ եկավ ինստիտուտ և հանգստանալից գրույց ունեցավ ինձ հետ ինստիտուտի և նրա հետաճկարների մասին՝ չթաքցնելով իր հիացմունքն այն դրական փոփոխությունների առթիվ, որոնք տեղի էին ունենում այն ինստիտուտում, որը նա գլխավորել էր մոտ քառորդ դար: Ավարտելով իր խոսքը, նա բառացիորեն ասաց հետևյալը՝ Նիկոլայ, ես հիմա տեսնում եմ, որ ինստիտուտը, իրոք, վերելք է ապրում և ճիշտ եմ ասում, որ տեղի է ունեցել վերածնունդ: Այդ կապակցությամբ ես քեզ շնորհավորում եմ: Ես հիմա հանգիստ եմ ինստիտուտի և հայ արևելագիտության ապագայի հանդեպ: Եվ նա իմ ձեռքը ամուր սեղմեց: Չեմ քաքցնում որ նրա, որի հետ մենք աշխատել էինք մոտ քառորդ դար և միասին ճաշակել ինստիտուտի լավ ու վատ օրերը, տված գնահատականին ինձ շատ ուրախացրեց, մանավանդ եթե նկատի առնենք, որ նա ընդհանրապես շատ ժլատ էր և զուսպ իր գնահատականների մեջ:

Այսպիսով՝ ԱԻ-ն, ինչպես նաև հայ արևելագիտական գեներալորդ ոչ միայն պահպանվեցին, այլև համարվեցին և հետագա զարգացում ունեցան:

Երկրորդ կարևոր խնդիրը, որը հառնեց ԱԻ-ի և իմ՝ որպես ինստիտուտի ղեկավարի ստջև, և որն առանցքային բնույթ ուներ, կապված էր այն իրողության հետ, որ Հայաստանը դարձել էր անկախ պետություն և դրան համապատասխան անհրաժեշտություն առաջացավ վախել հայ արևելագիտության հայեցակարգը և ֆունկցիաները:

Խորհրդային Միության գոյության շրջանում նրա տարածքում գործող բոլոր արևելագիտական կենտրոնները՝ այդ թվում և ԱԻ-ն, սպա-

սարկում էին Խորհրդային Միության արևելյան քաղաքականության պահանջները: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո այդ խնդիրը վերացավ և նրան փոխարինելու եկավ նորը: Հայաստանը դարձել էր անկախ պետություն և որպես այդպիսին դարձել էր նոր ձևավորված անդրկովկասյան-մերձավորարևելյան աշխարհաքաղաքական տարածքի օրգանական մասը: Նա արդեն ուներ իր արևելյան քաղաքականությունը: Եվ հայ արևելագիտության խնդիրները համապատասխանաբար պետք է փոփոխության ենթարկվեին: Նա՝ պատկերավոր կերպով ասված, պետք է սպասարկեր Հայաստանի արևելյան քաղաքականությունը, մշակեր նոր մոտեցումներ, առաջարկներ, նոր համոճարարականներ, լուծումներ և այլն: Տնօրենի կողմից մշակված հայեցակարգի համաձայն՝ հայ արևելագիտությունը, որը Խորհրդային Միության գոյության ժամանակ խորհրդային արևելագիտության մի մասն էր հանդիսանում, Խորհրդային Միության փլուզումից հետո դարձել էր, առաջին՝ ազգային գիտություն Արևելքի մասին՝ կազմելով համաշխարհային արևելագիտության բաղկացուցիչ մասը, երկրորդ՝ Հայաստանի Հանրապետության համար ստրատեգիական նշանակություն ունեցող գիտություն, և, երրորդ, Հայաստանի համար կիրառական նշանակություն ունեցող գիտություն, որի արդյունքները կարևոր նշանակություն ունեն Հայաստանի երրորդ Հանրապետության արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունների և ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման տեսանկյունից: Եվ այդ հայեցակարգը 1995թ. սկսած դրվեց ԱԲ-ի գիտական գործունեության հիմքում: Ինստիտուտի հետազոտական աշխատանքները հանգեցրին այն եզրակացությանը, որ Հայաստանը անկախության և անվտանգության հետո դարձել է մերձավորարևելյան և անդրկովկասյան աշխարհաքաղաքական շրջանի քաղաքական, ռազմական, տնտեսական և տարածաշրջանային-կոմունիկացիոն կարևոր գործոն, որն անհնար է անտեսել կամ հաշվից դուրս մետել:

Արևելագիտության վերածումը ստրատեգիական նշանակություն ունեցող գիտության բարձրացրեց նրա նշանակությունը հասարակական գիտությունների համակարգում:

Հայ արևելագիտությունը՝ որպես ազգային գիտություն, սպասարկում է հայոց պետության ոչ միայն գիտական, այլև քաղաքական պահանջները: Այդ բնագավառին վերաբերող հայ արևելագետների ուսումնասիրությունները, ինչպես նշվեց, խիստ կարևոր նշանակություն ունեն Հայաստանի արտաքին քաղաքականության և ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման համար:

Հարկ է նշել նաև, որ այդ հայեցակարգի շրջանակներում գործնական համագործակցություն հաստատվեց Արևելագիտության ինստիտուտի և Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունն իրականացնող մարմինների՝ Հանրապետության պրեզիդենտի աշխատակազմի, ար-

տաքին գործերի նախարարության, Հայաստանի արտասահմանյան ներկայացուցչությունների, մասնավորապես Եգիպտոսում, Լիբանանում, Արաբական Սիացյալ Էմիրություններում, Չինաստանում, Հնդկաստանում և այլ երկրներում Հայաստանի դեսպանությունների հետ: Ինստիտուտի մի շարք աշխատակիցներ՝ որպես մասնագետ-փորձագետներ, արտաքին գործերի նախարարության կողմից հրավիրվում են զանազան հարցերի քննարկմանը: Իսկ ինստիտուտի տնօրենը՝ որպես պատվիրակության անդամ, հաճախ մասնակցում է Հայաստանի պրեզիդենտ Ռոբերտ Քոչարյանի արտասահմանյան պաշտոնական այցերին: Այդ առումով հիշատակության են արժանի պետական պաշտոնական այցելությունները Հնդկաստան՝ 2003թ. և Չինաստան՝ 2004թ.: Իսկ 2006թ. փետրվարին Եգիպտոսի Ալքսանդրիա քաղաքում՝ Եգիպտոսում Հայաստանի դեսպանության անմիջական աջակցությամբ տեղի ունեցավ հայ-եգիպտական գիտական համաժողով՝ նվիրված «Հայ-եգիպտական պատմաքաղաքական հարաբերություններին»: Դա առաջին դեպքն էր ինստիտուտի պատմության մեջ, երբ հայ-արաբական հարաբերություններին նվիրված գիտաժողով էր կազմակերպվում ուսումնասիրվող երկրում:

ԱՐ-ի համագործակցությունը հանրապետության արտաքին քաղաքականությունն իրականացնող մարմինների հետ, որի հիմքերը դրվեցին 1990-ականների վերջերին և հետագա զարգացում ստացան XXI դարի սկզբներին, նոր երևույթ է, որը նախկինում բացակայում էր: Նա եկավ ապացուցելու հայ արևելագիտության ներուժն ու կարևորությունը, նրա աստղատեղիական բնույթի գիտական ուղղություն լինելը: Այդ ստումով նա հանդիսանում է «պետություն-գիտություն» համագործակցության հիանալի օրինակ:

Նոր ժամանակները և նոր պահանջները հրամայական դարձրեցին փոփոխություն մտցնել նաև մի այնպիսի սկզբունքային հարցում, ինչպիսին ինստիտուտի ուսումնասիրությունների արեալի հարցն է: Թե՛ սեկտորի հիմնադրման, և թե՛ ինստիտուտի կազմավորման ժամանակ գիտական և պետական ղեկավար մարմինների կողմից հայ արևելագիտական կենտրոնի գիտահետազոտական ուսումնասիրությունների տարածաշրջան էր հաստատված Սերժավոր և Միջին Արևելքը: Եվ նրանց հետազոտական աշխատանքի կենտրոնում գտնվում էր այդ արեալն ու նրա կազմի մեջ մտնող երկրները:

Անկախության նվաճումից հետո ընդլայնվեցին Հայաստանի արտաքին քաղաքական, տնտեսական և մշակութային հարաբերությունները նաև աշխարհի տարբեր երկրների հետ, որոնք չէին մտնում Սերժավոր և Միջին Արևելքի աշխարհագրական սահմանների մեջ: Հայաստանի համար կարևոր դարձան հարաբերությունների հաստատումն ու զարգացումն այնպիսի երկրների հետ՝ ինչպես Հնդկաստանը, Չինաս-

տանը, ճապոնիան և նախկին խորհրդային միջինասիական հանրապետությունները :

Դու համապատասխան խնդիրներ առաջադրեց Արևելագիտության ինստիտուտի առջև՝ նրանում կառուցվածքային փոփոխություն մտցնելու տեսանկյունից: Մերձավոր ու Միջին Արևելքն այլևս մեղ էր գալիս հայ արևելագիտությանը և նա չէր կարող տեղավորվել նրա զգեստում ու սահմանափակվել միայն այդ տարածաշրջանի հիմնախնդիրների ուսումնասիրությամբ:

Այդպես հասունացավ Արևելագիտության ինստիտուտի ուսումնասիրությունների ոլորտում Արևելյան Ասիայի երկրների պատմության, քաղաքականության, տնտեսության, նրանց հետ Հայաստանի միջպետական հարաբերությունների հարցերի ուսումնասիրությունը ներառելու գաղափարը: Նոր համապատասխան բաժին բացելը դարձավ օրակարգի հարց: ԱՌ-ին համդես եկավ իր կազմում մնան բաժին ունենալու նախաձեռնությամբ, որն արժանացավ ՀՀ ԳԱԱ նախագահության և ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության ամենաակտիվ աջակցությանը: Հարցը մտցվեց Հայաստանի կառավարության քննարկմանը, որը 2002թ. սեպտեմբերի 18-ին որոշում ընդունեց ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի կազմում ստեղծել Արևելյան Ասիայի բաժին (ղեկ. Ռ.Կարապետյան):

Այդ բաժնի գլխավոր խնդիրները համարվեցին այդ տարածաշրջանի, հատկապես Հնդկաստանի, Չինաստանի, Ճապոնիայի, Ժամանակակից պատմության, ներքին և արտաքին քաղաքականության, տնտեսության և տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական հարցերի, նրանց հետ Հայաստանի Հանրապետության միջպետական հարաբերությունների, այդ երկրների հետ հայերի պատմամշակութային կապերի և հայ համայնքների պատմության ուսումնասիրությունը:

Բաժնի պարտականությունների մեջ է մտնում նաև ՀՀ կառավարության, արտաքին գործերի նախարարության և պետական այլ մարմինների համար վերլուծական համապատասխան նյութերի, առաջարկությունների և հանձնարարականների պատրաստումը:

Դրա շնորհիվ հայ արևելագիտության ուսումնասիրության արեւելք խիստ ընդարձակվեց և այսօր այն ընդգրկում է մի վիթպարի տարածաշրջան՝ պատկերավոր ասված՝ Բոսֆորից մինչև Խաղաղ օվկիանոս: Այդ տարածաշրջանի արևմտյան եզրը Թուրքիան է, իսկ արևելյանը՝ Ճապոնիան: Դրանով ևս մեկ լուրջ քայլ կատարվեց հայ արևելագիտությունն ավելի ամբողջական, բազմաշերտ և բազմաբնույթ դարձնելու ճանապարհին:

Շատ քիչ արևելագիտական կենտրոններ կան այսօր, որոնք ունեն մնան ընդարձակ գիտական դաշտ:

Հայ արևելագիտական կենտրոնն իր գոյության համարյա 50 տարիների ընթացքում հրատարակել է մոտ 350 մենագրական աշխատություն և ժողովածու ու մի քանի հազարի հասնող գիտական հոդված: Դրանց նշանակալի մասը համապատասխան օտար լեզուներով հրատարակվել է արտասահմանյան տարբեր երկրներում՝ ԱՄՆ-ում, Անգլիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում, Կանադայում, Հունգարիայում, Ֆրանսիայում, Ռուսաստանում, Վրաստանում, Դանիայում, Հոլանդիայում, Լեհաստանում, Հնդկաստանում և այլուր: Ուշագրավ է, որ հայ արևելագետների աշխատությունները թարգմանվել և տպագրվել են նաև Մերձավոր ու Միջին Արևելքի երկրներում, այսինքն այն երկրներում, որոնց ժողովուրդներին են անմիջականորեն հասցեագրված նրանց ուսումնասիրությունները: Այդ աշխատությունները լույս են տեսել Արաբական Միացյալ Էմիրություններում, Եգիպտոսում, Թուրքիայում, Իրանում, Իրաքում, Լիբանանում, Սիրիայում, Քուվեյթում և այլուր: Դավկայում է այն հետաքրքրության մասին, որ արտասահմանյան մասնագետները դրսևորում են հայ արևելագետների աշխատությունների նկատմամբ՝ մի կողմից, և այն համգամանքի մասին, որ հայ արևելագետների աշխատություններն ավելի ու ավելի լայնորեն են ներգրավվում միջազգային ոլորտի մեջ՝ մյուս կողմից:

Վերջին տաս տարիներին բովանդակային փոփոխության ենթարկվեցին ԱԻ-ի գիտական համագործակցության ձևերը արտասահմանյան գիտական կենտրոններ հետ: Նախ, նշենք, որ խորհրդային տարիներին համրապետությունների ինստիտուտները զրկված էին ըստ իրենց հայեցողության անմիջական գիտական կապեր հաստատել այս կամ այն արտասահմանյան գիտական կենտրոնի հետ: Այդ բոլորը գտնվում էր Մոսկվայի և նրա համապատասխան մարմինների հսկողության ներքո: Հայաստանի անկախումից հետո այդ արգելքը վերացվեց և նոր հնարավորություններ բացվեցին ինստիտուտների առջև: Բայց առաջացան նաև նոր դժվարություններ՝ կապված ինստիտուտների ֆինանսական և տնտեսական նվազ հնարավորությունների հետ: Այդուհանդերձ, համագործակցության հնարավորություններն այժմ անհամեմատելի ավելի բարենպաստ են, քան երբևիցե եղել են:

ԱԻ-ն՝ պահպանելով համագործակցության հին ձևերը՝ մասնագետների փոխադարձ այցելություն, գիտաժողովների մասնակցություն, զորավարականություն և այլն, նախապատվությունը վերջին տարիներին տալիս է համագործակցության հաստատմանը պայմանագրային հիմքի վրա, որն ավելի հուսալի, կոնկրետ և արդյունավետ ձև է: ԱԻ-ն գիտական համագործակցության վերաբերյալ պայամանագրեր է ստորագրել Դամասկոսի արաբական հետազոտությունների ֆրանսիական ինստիտուտի (14.IV.2000թ.), Չանդիգարի (Հնդկաստան) գիտահետազոտական կենտրոնի (16.V.2003թ.), Դելիի Բաղադական հետազոտությ-

յունների ինստիտուտի (31.X.2003թ.), Չինաստանի միջազգային ուսումնասիրությունների ինստիտուտի (5.XII.2003թ.), Մերձավոր Արևելքի ֆրանսիական ինստիտուտի (15.VII.2004թ.), իսկ 2006թ. մայիսի 16-ին՝ Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Արևելագիտության ինստիտուտի հետ: Այդ պայմանագրերը ոչ թե ձևական բնույթ են կրում, այլ գործող փաստաթղթեր են: ԱՄ-ն համագործակցում է նաև այլ գիտական կենտրոնների հետ:

Դամասկոսի վերոնշյալ ինստիտուտի հրավերով յուրաքանչյուր տարի ԱՄ-ի մի քանի երիտասարդ մասնագետները մեկ ամիս ժամանակով մեկնում են Դամասկոս գիտական աշխատանք կատարելու համար: Այդ ինստիտուտն իր վրա է վերցնում ԱՄ-ի գիտաշխատողների բոլոր ծախսերը: ԱՄ-ն փոխադարձաբար և նույն հիմունքներով ընդունում է այդ ինստիտուտի աշխատակիցներին:

Ինստիտուտը ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության, Հայաստանում Եգիպտոսի դեսպանության և Եգիպտոսում Հայաստանի դեսպանության աջակցությամբ վերջին շրջին յուրաքանչյուր տարի մոտ մեկ ամիս ժամանակով, Կահիրեի համալսարան է ուղարկում ինստիտուտի 10 գիտաշխատողների, որոնք այնտեղ լսում են դասախոսություններ և կատարում գիտական աշխատանքներ: Գործուղման հետ կապված բոլոր ծախսերը հոգում է եգիպտական կողմը:

Մի կարևոր փաստ ևս: Երբ Չանդիգարի ինստիտուտի տնօրենի հետ ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունում ստորագրում էինք համագործակցության պայմանագիր, ապա հնդկական կողմի խնդրանքով պայմանագրում մտցվեց հատուկ կետ այն մասին, որ Հայաստանի Արևելագիտության ինստիտուտը պարտավորվում է օգնել Չանդիգարի Գիտական կենտրոնին՝ նրա կազմում Կովկասյան ուսումնասիրությունների կենտրոն ստեղծելու հարցում: Մենք սիրահոծաբար համաձայնվեցինք այդ առաջարկության հետ, որն ամրագրվեց այդ երկկողմ պայմանագրում: Մեր պարտականությունների մեջ մտնում էր օգնել հնդիկ գիտնականներին խորհուրդներով, անհրաժեշտ մասնագիտական գրականությամբ և այլն, որն ԱՄ-ն կատարեց մեծ պարտաճանաչությամբ: 2003թ. նոյեմբերի 1-ին, Հայաստանի պրեզիդենտ Ռոբերտ Քոչարյանի Հնդկաստան կատարած պաշտոնական այցի ժամանակ, որի ծրագրում նախատեսված էր նաև այցելություն Չանդիգար, տեղի ունեցավ Կովկասյան ուսումնասիրությունների կենտրոնի համդիսավոր բացումը, որը կատարեց Հայաստանի Հանրապետության պրեզիդենտը: Պետք էր տեսնել, թե ներկայները՝ նախանգի ղեկավարությունը, գիտական կենտրոնի աշխատակիցները, մամուլի ներկայացուցիչները և այլք, որոնք ներկա էին այդ արարողությանը, ինչպիսի խանդավառությամբ ընդունեցին այդ կենտրոնի բացումը: Այդ պահին ես ինձ շատ հպարտ էի զգում:

Արտասահմանյան գիտական կենտրոնների հետ համագործակցության ծրագրերի էական մասն են կազմում նաև համատեղ աշխատությունների կատարումը և դրանց հրատարակումը: Երկար տարիներ այդպիսի համագործակցություն է իրականացվում Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Արևելագիտական ինստիտուտի և Սանկտ-Պետերբուրգի համալսարանի հետ: Վերջերս այդ ոլորտի մեջ ներգրավվեց նաև Ճապոնիան: ԱՌ-ի Արևելյան Ասիայի համեմատաբար նորակազմ բաժնի աշխատակիցները և Հայաստանի այլ գիտական հաստատությունների մասնագետները Ճապոնիայի մասնագետների հետ համատեղ պատրաստեցին “Հայաստան-Ճապոնիա” աշխատությունը, որը հայերեն և ճապոներեն լեզուներով լույս տեսավ Երևանում 2005թ., և մեծ արժագանք գտավ Ճապոնիայում: Դա առաջին դեպքն էր պատմության մեջ, երբ Հայաստանում ճապոներեն լեզվով՝ ճապոնական իմստագրերով գիրք է հրատարակվում:

Յուրատեսակ համագործակցություն է հատատվել ԱՌ-ի և ԱՄՆ-ի կոնգրեսի գրադարանի միջև: Կոնգրեսի գրադարանը ԱՌ-ն մտցրել է այն գիտական կարևոր կենտրոնների ցուցակում, որոնց նա ձրիաբար յուրաքանչյուր տարի մատակարարում է որոշակի քանակությամբ մասնագիտական գրականություն, իսկ ԱՌ-ն նրան է ուղարկում իր հրատարակությունները:

Այս բոլորը վկայում է այն ասին, որ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի Արևելագիտության ինստիտուտը ձեռք է բերել որոշակի միջազգային ճանաչում և նվաճել կարևոր բնագծեր:

Դա է հաստատում նաև այն փաստը, որ արտասահմանյան շատ գիտնականներ իրենց համար պատիվ են համարում իրենց դոկտորական ատենախոսությունները պաշտպանել ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտում գործող ատենախոսությունների պաշտպանության գիտական խորհրդում՝ “Համաշխարհային պատմություն” մասնագիտության գծով: Մեր գիտական խորհրդում են պաշտպանել և այդ գիտական աստիճանին են արժանացել արտասահմանյան մի շարք գիտնականներ ԱՄՆ-ից, Եգիպտոսից, Իսրայելից, Իտալիայից, Իրանից, Լիբանանից և Սիրիայից:

ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտական բարձր հեղինակության մասին է խոսում նաև այն իրողությունը, որ 2000թ. սեպտեմբերին Մոնրեալում, որտեղ ընթանում էր Արևելագետների համաշխարհային XXXVI կոնգրեսը, մեր հանրապետության Արևելագիտության ինստիտուտը միաձայն ընտրվեց Արևելագիտական և ասիական ուսումնասիրությունների միջազգային կազմակերպության անդամ, որը գործում է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի հովանու ներքո: Նշենք, որ մինչ այդ նրա՝ այդ խստապահանջ միջազգային կազմակերպության անդամ էր ընդամենը 13 երկիր, այդ թվում արևելագիտության բնագավառում այնպիսի առա-

ջատար և հեղինակություն ունեցող երկրներ, ինչպես ԱՄՆ-ը, Գերմանիան, Ֆրանսիան, Ռուսաստանը, Ճապոնիան, Հնդկաստանը, Հունգարիան և այլն:

Այսպիսով՝ հետադարձ հայացք ձգելով հայ արևելագիտության զարգացման ուղու և նրա նվաճումների վրա, այդ ուղին այլ կերպ, քան հաղթարշավ, չի կարելի գնահատել:

Մակայն աշխարհը արագորեն փոխվում է և նրա հետ փոխվում է նաև Արևելքը՝ լինի Հեռավոր, Մերձավոր, թե Միջին: Նա այլևս միջնադարյան պատկերացումներին համաձայն քարացած, անշարժ կամ դանդաղաշարժ Արևելքը չէ, այլ վերածվել է վերին աստիճանի դինամիկ և արագ զարգացող աշխարհամասի: Փոխվում է նաև նրա տեղը միջազգային համակարգում՝ նա կրավորականից վերածվում է ակտիվ գործունի, և իր վճռական խոսքն է ասելու XXI դարում համաշխարհային քաղաքական եղանակի և տնտեսական համակարգի ձևավորման գործում: Հեռավոր Արևելքում բարձրանում են երկու այնպիսի գիզանություն, ինչպես Չինաստանը և Հնդկաստանը, որոնց արագընթաց զարգացմանը ապշահար աշխարհը հետևում է շունչը պահած: Իր հետագա անակնկալները աշխարհին կմատուցի Ճապոնիան: Մեծ փոփոխություններ տեղի կունենան Մերձավոր և Միջին Արևելքում: Նա ոչ միայն չի կորցնի իր դիրքերը, այլև ավելի ծանրակշիռ խոսք կասի XXI դարում՝ և անվերջ արյունալի բախումների կենտրոնից կվերածվի միջազգային հարաբերությունների նոր կարևոր կենտրոնի: Բոսֆորից մինչև Խաղաղ օվկիանոս ձգվող տարածքը՝ շնորհիվ իր մարդկային և բնական անսպառ ռեսուրսների, մոդեռնիզացիայի և կատարելագործման, բացառիկ դերակատարում կունենա և կդառնա համաշխարհային քաղաքականության և տնտեսության ծանրության կենտրոններից մեկը: Եվ դա տեղի կունենա զլոբալիզացիայի դարաշրջանում՝ նրան հատուկ մարտահրավերներով հանդերձ:

Այդ փոփոխությունները նոր խնդիրներ կդնեն համաշխարհային գիտության և նրա անբաժան մասը կազմող արևելագիտության առջև:

Եվ մենք, սիրելի ընթերցող, դույզն ինչ կասկած չունենք, որ ապագայում ևս՝ զլոբալիզացիայի և մարտահրավերների դարաշրջանում, հայ արևելագիտությունը կգտնվի խնդիրների բարձրության վրա և կկատարի ստրատեգիական ուղղության իր պատմական առաքելությունը:

FROM BOSPORUS TO PACIFIC OCEAN

A Meditation on the Occasion of the 35th Anniversary of the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Armenia

Establishment of the Institute of Oriental Studies, NAS Armenia, in 1971, was an outstanding event in the scientific life of Armenia and turning point in the history of the Armenian Orientalistics. The main area of studies for the institute at that time was defined the Middle East and the attention of the Armenian Orientalists was focused on the study of the Arab countries, Turkey, Iran, Kurdish problems, Christian East and Ancient East. The article deals with different stages of development of Orientalistics in Armenia, the main tasks, standing before the Institute in each stage, and its achievements. Since the establishment of the Armenian Orientalistic center it was published about 350 monographs and several thousands of scientific articles by the Armenian researchers, some of which in abroad in English, Arabic, Russian, Turkish, Persian, Germany, France, Italian, Japanese etc.

A special period occupies in the history of Orientalistics in Armenia the 1990s, when Armenia restored its independence. It impacted directly on the character and functions of the Orientalistics. If in the Soviet period the Armenian Orientalistics consisted of a part of Soviet Orientalistics, which served mainly the political interests of the ex-Soviet Union, after its dissolution and declaration of independence of Republic of Armenia, the Armenian Orientalistics turned into Armenian national science and its main task became to serve the interests and demands first of all Armenia, which historically and geographically belongs to the Middle Eastern region. The Armenian Orientalistics now is carrying out strategic functions for the independent Armenia.

In this period, when Armenia achieved its independence and started to develop interstate relations with the countries not only of the Middle East, but also of Central and Eastern Asia, as India, China and Japan, it became clear that it is time to enlarge the geographic frames of the scientific study area including in it together with Middle East also the study of the Eastern Asian countries. For that purpose in 2002 a new Department of Eastern Asia was established in the Institute. From that time on the area from Bosphorus (Turkey) to Pacific Ocean (Japan) became the main research field for the Institute of Oriental Studies of Armenia.

Upon the opinion of the author the Institute of Oriental Studies of Armenia is one of the distinguished centers in the field of Orientalistics and is playing significant role in the study of fundamental problems of East from the ancient times to our days.